

Lengyel György: Megtakarítási normák, gazdasági attitűdök, pénzhasználati módok

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Lengyel György (1998): „Megtakarítási normák, gazdasági attitűdök, pénzhasználati módok” in: *Társadalmi riport 1998*, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.).
Budapest: TÁRKI, Pp. 514–526.

Megtakarítási normák, gazdasági attitűdök, pénzhasználati módok

Lengyel György

Alábbiakban a megtakarítók és megtakarítások néhány társadalmi jellemzőjét kívánom leírni, a Magyar Háztartás Panel adataira alapozva. A leírás során súlyt helyezek a gazdasági attitűdök és vélemények bemutatására, mivel ezek éppoly fontosak lehetnek a megtakarítások értelmezéséhez, mint a reálfolyamatok.

1992-ben a háztartások mintegy 60%-a említette, hogy rendelkezik valamilyen megtakarítással, ám mikor a megtakarítás mértéke felől érdeklődtünk, azt csupán kétötödük közölte. Az utóbbi arány hasonló volt 1995–97-ben is.

1995-ben a háztartások mintegy fele rendelkezett valamiféle megtakarítással. A megtakarítással rendelkező háztartások egyértelműen felülreprezentáltak voltak abban a körben, ahol a háztartásfő vezető, vagy értelmiségi – esetükben a megtakarító háztartások aránya elérte a kétharmadot. (1. táblázat) Döntő többségükben nem rendelkeztek megtakarítással ezzel szemben azok a háztartások, amelyekben a háztartásfő inaktív, vagy szakképzetlen munkás volt.

A megtakarított összegekről nyilatkozók több mint kétötödének százezer forintot meghaladó megtakarítása volt, s az ilyen háztartások aránya a vezetők körében háromnegyedes, az önállóak és az értelmiségiek közt pedig közel kétharmados.

1. táblázat *Van-e megtakarítása – a háztartásfő társadalmi csoportja szerint, 1995 (%)*

	Nincs	Van	N
önálló	44,8	55,2	169
vezető	34,1	65,9	149
értelmiségi	31,4	68,6	126
fehérgalléros	45,8	54,2	110
szakmunkás	50,4	49,6	366
szakképzetlen munkás	63,5	36,5	232
aktív népesség	47,6	52,4	1152
felöltt népesség	50,8	49,2	2263

A megtakarítás ténye és mértéke nem függ össze érdemben a településtípusokkal, csupán a fővárosban felülreprezentáltak a megtakarítók, s ezen belül a százezer forintot meghaladó megtakarítások.

Az alsó jövedelmi ötödbe tartozóknak csupán hatoda, míg a felső ötödbe tartozóknak kétharmada megtakarító. Ez a megtakarítói arány jellemző a felsőfokú végzettségű háztartásfők körében is (2. táblázat), akiknek közel kétharmada egyszersmind százezer forintot meghaladó megtakarítással bírt.

Bár a megtakarítások és az életciklus közötti összefüggés kézenfekvő feltételezésnek tűnik, az összehasonlító adatok ellentmondásosak ebben a tekintetben (Deaton, 1992). A magyar adatokból sajátos összefüggés rajzolódik ki a háztartásfő kora és a megtakarítási hajlandóság között. A huszonöt évnél fiatalabbak átlag alatti, a harmincas éveikben járók viszont jóval átlag fölötti arányban nyilatkoztak 1995-ben arról, hogy van megtakarításuk. Ezzel szemben az idősebb, a negyvenes-ötvenes éveiben járó aktív korosztály átlag alatti arányban bizonyult megtakarítónak. A hatvan év fölöttiek pedig ismét átlag fölött számoltak be megtakarításról, noha a nagymegtakarítók közt alulreprezentáltak voltak. A megtakarítások tehát mutatnak életciklusjegyeket, e jegyek azonban nem egy lineáris trendet rajzolnak ki, hiszen az életciklusokat eltérő igényszintek és aspirációk jellemzik (Tardos, 1988).

2. táblázat *Van-e megtakarítása a háztartásfő iskolai végzettsége szerint, 1995 (%)*

	Nincs	Van	N
8 általánosnál kevesebb	56,5	43,5	348
8 általános	61,9	38,1	476
szakmunkásképző	57,7	42,3	647
középiskola	40,6	59,4	464
felsőfokú	36,0	64,0	655
együtt	53,0	47,0	2100

1. Megtakarítási formák és célok

A megtakarítási formák közül 1995-ben legelterjedtebb a takaréket volt, mellyel a háztartások több mint fele, s a folyószámla, mellyel a háztartások közel fele rendelkezett. A készpénztartalék és az értékpapír elsősorban a vezetők és értelmiségiek közt fordult elő jóval átlag feletti arányban. (3. táblázat) A megtakarítási formák – a folyószámla kivételével, ami a bankkártyás pénzhasználati módhoz hasonló adottságokat feltételez – nem mutattak számottevő településspecifikus jegyeket. 1997-re a sorrend nem változott, ám a takaréket és a folyószámla aránya valamelyest csökkent, míg az értékpapírok, a készpénz és a deviza aránya valamelyest nőtt a pénzmegtakarítási formákon belül.

3. táblázat *Megtakarítási formák a háztartásfő társadalmi csoportja szerint, 1995 (%)*

	Folyószámla	Takarékbetét	Értékpapír	Készpénz	Deviza
önálló	44,7	51,6	18,7	20,7	29,8
vezető	62,7	65,6	29,4	25,2	40,3
értelmiségi	57,8	49,7	26,9	15,2	40,4
fehérgalléros	40,8	37,6	14,7	26,3	14,6
szakmunkás	33,7	49,2	15,1	22,9	12,6
szakképzetlen munkás	25,2	31,9	11,4	14,8	6,9
nyugdíjas	19,6	29,5	15,5	21,6	6,8
együtt	29,9	38,2	15,8	20,0	13,8
N=2240					

Arra a kérdésre, hogy általában milyen megtakarítási formában érdemes tartaniuk az embereknek pénzüket, a válaszadók első helyre egyértelműen az ingatlant, második helyre a devizát, harmadik helyre pedig az aranyat, műtárgyat sorolták. Közepes minősítést kapott az értékpapír, a takarékbetét és a vállalkozásbeli részesedés. Végezetül legkevésbé célszerűnek a tartós fogyasztási cikkekbe való beruházást mint megtakarítási formát, illetve a készpénzt tartották. (4. táblázat) Ebben a vonatkozásban a közvélemény, valamint az önállóak és a felső jövedelmi ötödbe tartozók véleménye nem tér el számottevően. Bár a megtakarítási formák preferenciáit tekintve radikális eltérések nincsenek, mégis fontos jelzés, hogy az önállóak a közvéleménynél kedvezőtlenebbül ítélik meg a takarékbetétes formát, s ezzel szemben kedvezőbbnek tartják a vállalkozásba való befektetést. A jelenség másik oldala azonban az, hogy a vállalkozóknak még 1993-ban is egyharmada jelezte: nem tudja, hogyan lehet bankkölcsönhöz jutni. (Czakó et al. 1994)

A megtakarítási célokat elemezve azt látjuk, hogy a megtakarítások legelterjedtebb változata a biztonsági tartalék: váratlan esemény, vagy betegség esetére szól. Érdemes megemlíteni, hogy a munkanélküliség nem szerepel ilyen kiemelten a biztonsági tartalékok között. 1996-ban kétszer annyian takarékoskodtak temetésre (33%), mint arra az esetre, hogy a családból valaki munkanélküli lesz. A nyugdíjas korra való biztonsági takarékoskodás is viszonylag alacsony említésű volt.

4. táblázat *Milyen formában érdemes tartani a megtakarított pénzt? (1=legjobb, 8=legrosszabb)*

	Felnőtt népesség	Vállalkozók	Felső jövedelmi ötöd
aranyban, műtárgyban	3,75	3,77	3,69
devizában	2,97	2,51	2,59
értékpapírban	4,32	4,68	4,33
ingatlanban (ház, telek)	2,47	2,41	2,20
más használati vagyontárgyban (autó, bútor, háztartási gépek stb.)	5,64	5,86	5,80
otthon készpénzben	6,80	7,32	7,18
takarékbetétben	4,53	5,58	5,22
vállalkozásban részesedést szerezni	5,01	3,68	4,57
N=2221			

A gyermekkel kapcsolatos nagyobb kiadásra (esküvő, lakás, unoka születése) és vásárlásra a megtakarítók mintegy negyede, utazásra, nyaralásra ötöde takarékoskodik. Viszonylag kis (egyhetedes) említési gyakoriságú volt a lakásra való takarékoskodás, s ennél is kisebb az autóra gyűjtés, illetve a vállalkozásra takarékoskodás.

Azokban a családokban, amelyekben a családfő aktív, ugyancsak a váratlan esemény és a betegség biztonsági tartaléka a legelterjedtebb megtakarítási cél. Ezt követően azonban a sorrend változik, s előbbre sorolódnak a gyerekekkel kapcsolatos kiadások, az utazási és vásárlási megtakarítások, valamint a munkanélküliség esetére való takarékoskodás. Átlag feletti megtakarítási cél a vezetők és az értelmiségiek körében az utazásra, nyaralásra való gyűjtés, valamint az önállóak esetében a vállalkozásra való takarékoskodás, azonban ez a cél esetükben is csupán a megtakarító családok alig több mint harmadát érinti.

2. *Megtakarítási normák*

Amikor a megtakarítás gazdaságideológiai elvei felől kérdezzük, a válaszadók többsége, mintegy 60%-a úgy gondolja, hogy akármennyit keres is az ember, leghelyesebb, ha mindig félretesz valamennyit a jövedelméből. További mintegy egynegyed vélekedett úgy, hogy "csak akkor érdemes megtakarítani, ha ehhez nem kell megszorítani a nadrágszíjat", egytized szerint pedig egyáltalán nem sok értelme van a takarékoskodásnak, amíg az ember teheti, addig éljen jól. (5. táblázat) A rendszeres megtakarító, a felesleget megtakarító és a pillanatnak élő három típus közül az első a vezetők, értelmiségiek, fehérgallérosok és a nyugdíjasok között felülreprezentált. A felesleget megtakarító és a pillanatnak élő típusok ezzel szemben a szakképzetlen

munkás, az inaktív és a cigány népesség körében elterjedt vélemények. Egy olyan csoport van, amelyben mind a rendszeresen, mind pedig a felesleget megtakarító típusok (bár többségben vannak) némiképp alulreprezentáltak, amely tehát átlag fölött a pillanatnak élő magatartással szimpatizál, ez az önállóak csoportja. A szakképzetlenek, inaktívok, a cigány származásúak esetében nem arról van szó, hogy a megtakarítási motívum ne működne, csupán arról, hogy a rendszeres megtakarításra való képesség hiánya az alkalmi megtakarítás és a pillanatnak élés felé tereli a véleményeket. Az önállóak esetében sem hiányzik a megtakarítás motívuma, de alacsonyabb az átlagnál. Ez utóbbi azzal hozható összefüggésbe, hogy a vállalkozók több mint fele nem a profit-, hanem a jövedelemmaximalizálásban, illetve jövedelemkiegészítésben érdekelt. (Lengyel et al., 1997)

5. táblázat *Vélemények a takarékoskodásról a háztartásfő társadalmi csoportja szerint, 1995 (%)*

	Az ember mindig tegyen félre, akármennyit keres is	Az ember akkor tegyen félre, ha nem kell hozzá megszorítás a nadrágszíjat	Nincs értelme takarékoskodni, az ember amíg teheti, éljen jól
önálló	58,4	24,1	17,5
vezető	66,1	26,4	7,5
értelmiségi	65,2	25,6	9,2
fehérgalléros	66,4	24,6	9,0
szakmunkás	58,1	29,3	12,5
szakképzetlen munkás	55,3	28,4	16,3
nyugdíjas	64,7	24,4	10,9
együtt	61,5	26,3	12,2
N= 2168			

Akiknek van megtakarításuk, azoknak háromnegyede a rendszeres megtakarítás elvét preferálja, ám akiknek nincs, azoknak is közel fele ezzel szimpatizálna. Az életszínvonalukkal elégedettek kétharmada a rendszeres megtakarító, az elégedetlenek hatoda pedig a pillanatnak élő gazdaságideológiai típusba tartozik. Hasonló a másokhoz viszonyított anyagi helyzet összefüggése a megtakarítási normákkal. A rendszeres megtakarítás elvét elsősorban azok preferálják, akik az átlagosnál jobb anyagi helyzetben érzik magukat. Nincs érdemi összefüggés ezzel szemben a vállalkozói hajlandóság és a megtakarítói magatartásnormák között, ami azzal is magyarázható, hogy a vállalkozói hajlandóságot, mint említettük, igen eltérő, egymásnak ellentmondó motívumok befolyásolják.

Amikor a megtakarítás gyakorlatára kérdezzük rá, ez nem független a normáktól, ám a kép eltér a gazdaságideológiai elvekben tapasztalttól. A háztartások közel negyede

nyilatkozott úgy, hogy soha nem takarítanak meg. (6. táblázat) Ennél is fontosabb azonban, hogy a gyakorlatban a rendszeres és az alkalmi megtakarítók aránya eltér a gazdaságideológiai preferenciáktól. A rendszeresen egy adott összeget megtakarítók aránya csak egytized körüli, s a háztartások közel fele a havi kiadásokon felül megmaradó összeget teszi félre, további egyhatoda pedig a rendkívüli bevételekből szokott félretenni. Azok, akik soha nem takarítanak meg az inaktívak és a szakképzetlenek közt felülreprezentáltak, illetve azok körében, akik elégedetlenek életszínvonalukkal és az átlagosnál rosszabb anyagi helyzetben érzik magukat. A rendszeres megtakarítók átlag fölötti arányban fordulnak elő a magukat az átlagnál jobb anyagi helyzetben érzők, a vezetők és értelmiségiek körében, csakúgy mint a rendkívüli bevételekből takarékoskodók. Megemlítendő, hogy az önállóak megtakarítási gyakorlata is eltér elveiktől. Igaz ugyan, hogy nem preferálják a rendszeres havi megtakarítást, de alulreprezentáltak a sohasem takarékoskodók között is, s – hasonlóan a vezetőkhez – a szokásosnál nagyobb bevételekből szoktak félretenni.

6. táblázat *Hogyan takarékoskodnak a háztartásfő társadalmi csoportja szerint, 1995 (%)*

	Soha nem szoktak	Egy adott összeget havonta	Ami a kiadásokon felül marad	Havi rendkívüli bevételeket	Egyéb módon
önálló	15,8	6,5	45,0	29,7	3,0
vezető	3,2	17,4	47,7	30,1	1,7
értelmiségi	13,6	13,4	48,9	24,1	-
fehérgalléros	16,3	11,1	57,1	15,4	-
szakmunkás	17,5	10,2	47,5	23,9	0,9
szakképzetlen	35,1	7,6	37,5	18,9	0,9
nyugdíjas	24,9	12,8	52,8	7,7	1,8
együtt	22,6	11,2	48,0	16,9	1,3
N=2226					

3. *Megtakarítás és a relatív anyagi helyzet megítélése*

1995-ben a relatív anyagi helyzet megítélése tekintetében az emberek döntő többsége, több mint 60%-a az átlaghoz sorolja magát. Mintegy egynegyed érzi az átlagosnál rosszabb helyzetűnek, s egynolcad az átlagosnál jobbnak a család anyagi helyzetét. Noha ez a besorolás a jövedelmi adatokkal nem mindenben vág egybe – hiszen a felső kvintilisbe tartozók 61 és az alsó ötödbeliek 31%-a is az átlaghoz sorolta magát –, mégis, meglehetősen jó indikátora a megtakarítási hajlandóságnak. A magukat az átlagosnál rosszabb helyzetben érzők háromnegyedének nincs megtakarítása, míg azok, akik az átlagosnál jobb helyzetűnek vélik magukat, négyötödükben megtakarítással is

rendelkeznek. (7. táblázat) Mi több, a táblastatistikák tanúsága szerint a relatív anyagi helyzet megítélése legalább olyan szoros összefüggésben áll a megtakarítás tényével, mint a háztartásfő jövedelmi helyzete, s szorosabb összefüggésben, mint a foglalkozás, vagy az iskolai végzettség. Az alsó jövedelmi ötödhöz tartozók hatoda, a felső ötödbeliek kétharmada, a nyolc általánost végzettek 38, a felsőfokú végzettségűek 64%-a rendelkezett megtakarítással. Az összefüggés nem úgy áll fenn, hogy a megtakarítás befolyásolná a relatív anyagi helyzetről kialakított képet, hanem fordítva: akkor szignifikáns, ha a megtakarítói magatartás a függő, s a relatív anyagi helyzetről kialakított szubjektív képzet a független változó. Azt az életszínvonallal való elégedettségre vonatkozó korábbi vizsgálatok is kimutatták, hogy a vélemények belső kohéziója sokkal erősebb lehet, mint ezek összefüggése a reáltényezők bármelyikével. (Lengyel–Tóth, Szabó–Szabó) A megtakarítói magatartás kapcsán egy ennél erősebb feltevést is megfogalmazhatunk. Felül kell vizsgálni azt a modellt, amely a jövedelemből, vagyomból és realkamatokból következtet a megtakarítói magatartásra, s nem veszi figyelembe a szubjektív helyzetértékelés, a vélemények, aspirációk magatartásformáló szerepét. Tágabban: felülvizsgálendő az a szemlélet, amelyik mindenkor a reálfolyamatokból vezeti le a véleményeket és nem vizsgálja a fordított hatás lehetőségét.

7. táblázat *Megtakarítás és a relatív anyagi helyzet megítélése, 1995 (%)*

A család anyagi helyzete másokhoz viszonyítva	Megtakarítás	
	nincs	van
rosszabb	74,0	26,0
átlagos	46,7	53,3
jobb	20,7	79,3
együtt	50,5	49,5
N= 2135		

A megtakarítás mértéke és a relatív anyagi helyzet megítélése közt már korántsem olyan erős a kapcsolat, mint a megtakarítás ténye és az anyagi helyzetről formált vélemény között. Azonban így is az átlagosnál rosszabb helyzetet érzékelők harmada, a jobb helyzetűek 70%-a rendelkezik százezer forintot meghaladó megtakarítással. A megtakarító háztartások kétharmada is középre sorolja magát, ám körükben egyötödös az átlagosnál jobb, s egynyolcados az átlagosnál rosszabb helyzetet érzékelők aránya.

4. Megtakarítás és az anyagi helyzet változásának érzékelése

Azok körében, akik a család anyagi helyzetének romlását érzékelték az elmúlt évben – s ez a háztartások mintegy hatvan százaléka volt 1995-ben – közel hatvan százalék nem rendelkezett megtakarítással. Javulást csupán 4% érzékelt, s körükben 69% a

megtakarítók aránya. A táblastatisztikák ismét a vélemények magyarázó erejére utalnak. A relatív jövedelmi helyzet változása ugyanakkor közvetlen befolyást gyakorol a fogyasztási szokásokra, s a pénzzavarok gyakoriságára. Átlagosan a háztartások egynegyede utalt rendszeres hóvégi pénzzavarokra 1995-ben, ám az adott évben a szegénységi küszöb alá kerülők között ez az arány kétötödös volt, ami nem sokkal maradt el a tartós szegények körében tapasztalt aránytól. (Spéder, 1995)

A megtakarító háztartások körében értelemszerűleg felülreprezentáltak azok, amelyek javulást érzékeltek, de azok is, amelyek változatlan helyzetet regisztráltak. A százezer forintnál nagyobb megtakarítással rendelkező háztartások pedig egyértelműen nem a javulást, hanem a változatlan helyzetet érzékelők körében felülreprezentáltak.

5. *Megtakarítás és várakozások*

George Katona klasszikus tanulmányában (Katona, 1951) a jövedelmi várakozások és a megtakarítás vonatkozásában egyebek közt azt a jól értelmezhető összefüggést tapasztalta 1947-re, hogy a nagymegtakarítók nagyobb arányban kerültek ki a jövedelem csökkenését, mint a jövedelem növekedését várók közül. A mi adataink szerint gyengébb összefüggés látszik kirajzolódni a család anyagi helyzetére vonatkozó várakozások és a megtakarítás között. A megtakarítók aránya csak abban a körben haladja meg az átlagot, amelyik úgy véli, hogy anyagi helyzete a következő évben érdemben nem változik. A megtakarítók aránya mind az anyagi helyzet romlásától tartók, mind pedig a javulásban bízók körében átlag alatti. A javulásban bízók nem csupán a jobb anyagi helyzetűek közül kerülhetnek ki, s az is valószínűsíthető, hogy az irreális helyzetértékelések és várakozások aránya az átlagosnál nagyobb az instabil anyagi helyzetűek körében.

8. táblázat *Megtakarítás és megtakarítási várakozások, 1995 (%)*

Az adott évben tudnak-e majd félretenni?	Megtakarítás	
	nincs	van
nem	70,2	29,8
igen	13,9	86,1
együtt	53,1	46,9
N= 1952		

Erősebb az összefüggés az anyagi helyzet alakulására vonatkozó várakozások és a megtakarítás mértéke, mint az ilyen várakozások és a megtakarítás ténye között. Ez valószínűsíthetően elsősorban abból adódik, hogy a megtakarító háztartások körében – amire a megtakarítás mértékét értelmezzük – a várakozások realisabb helyzetértékelésen nyugszanak. Nálunk a nagymegtakarítók a család anyagi helyzetének javulását várók körében voltak valamelyest felülreprezentáltak.

Rendkívül erős a megtakarítási várakozások összefüggése a megtakarítás tényével (8. táblázat), ám gyenge a megtakarítás mértékével. A megtakarítói magatartás és a megtakarításra vonatkozó aspirációk között erősebb az összefüggés akkor, ha a megtakarítás ténye a függő változó. Ennek a jelenségnek a magyarázata az lehet, hogy a vélemények, aspirációk belső konzisztenciája nagy, így erős összefüggés valószínűsíthető a múltbeli és jelenbeli várakozások között.

6. Megtakarítás és vállalkozói hajlandóság

Nincs érdemi összefüggés a megtakarítás és a vállalkozói hajlandóság között. Bár az önállóak körében a megtakarítással rendelkezők némiképp felülreprezentáltak, ez nem áll azokra, akik úgy nyilatkoztak, hogy szívesen lennének vállalkozók. A jelenség mögött a vállalkozói hajlandóság kettős motivációs hátterét érzékelhetjük. A potenciális vállalkozók ugyanis egyrészt azok körében felülreprezentáltak, akik stabil háttérrel önállósodni szeretnének, másrészt pedig azok között, akik a bizonytalan körülményeket ellensúlyozandó kitörési, menekülési kísérletként fogják fel a vállalkozóvá válás gondolatát. Erre utal az is, hogy a "mire gyűjtenek" kérdés megválaszolása során a potenciális vállalkozók körében mindkét motívum az átlag felett jelen van. Egyrészt felülreprezentált körökben a vállalkozásra való előtakarékoság motívuma – ami átlagosan elhanyagolható, alig két százalék –, másrészt a munkanélküliség esetére való előtakarékoság is. Ez utóbbi – mely az aktív népesség körében egyötödös arányt képvisel – a potenciális vállalkozók közt egynegyedét tesz ki.

A vállalkozást mint lehetséges megtakarítási formát az emberek többsége, mint láttuk, ma kevésbé preferálja. Csak a készpénz és a tartós fogyasztási cikk ennél népszerűlenebb megtakarítási cél. A potenciális vállalkozók ettől némileg eltérően a vállalkozást az ingatlan, a deviza és az arany után a negyedik helyre sorolják a lehetséges megtakarítási formák között.

7. Munkanélküliségtől való félelem és megtakarítás

A munkanélküliségtől való félelem és a megtakarítás kapcsolatát az a kézenfekvő, nem erős, de szignifikáns összefüggés jellemzi, hogy a megtakarítás elsősorban azok körében felülreprezentált, akik stabilnak érzik állásukat. Ezzel szemben azok körében, akik nagyon tartanak attól, hogy munkanélkülivé válnak, a semmiféle megtakarítással nem rendelkezők aránya kétharmados. A megtakarítás mértéke és a munkanélküliségtől való félelem intenzitása közt nincs egyértelmű összefüggés. Megállapítható azonban, hogy a

közepes megtakarítással rendelkezők jelentősen felülreprezentáltak azoknak a körében, akik, ha nem is nagyon, de tartanak a munkanélkülivé válástól.

8. Elégedettség és megtakarítás

Szoros összefüggés mutatkozik az életszínvonallal való elégedettség és a megtakarító magatartás között. Az életszínvonalukkal elégedetlenek kétharmada nem rendelkezik megtakarítással, ezzel szemben az életszínvonalukkal elégedettek kétharmada igen. (9. táblázat) A megtakarítás szignifikáns kapcsolatban áll az elégedettség szubjektív materiális tényezőivel, az életszínvonal, az eddigi pályafutás, a perspektívák és a jövedelem megítélésével. Ezzel szemben nem mutat érdemi összefüggést a környezet, a családi élet és a gazdasági körülmények megítélésével.

9. táblázat *Van-e megtakarítása és az életszínvonnallal való elégedettség a háztartásfők körében, 1995 (%)*

Elégedettség az életszínvonnallal	Megtakarítás	
	nincs	van
elégedetlen	65,6	34,4
is-is	45,1	54,9
elégedett	33,1	66,9
együtt	50,6	49,4
N= 2151		

9. Pénzhasználati módok

A gazdaságszociológiában a pénzhasználat kérdése legáltalánosabban a különböző élethelyzetű csoportok pénzhez való viszonyát és pénzzel kapcsolatos értelmezéseit, a speciális célra használt pénzek problémáját fedi. (Zelizer, 1993) Másrészt, szűkebben, az olyan új jelenségek elterjedését érinti, mint amilyen például a hitelkártyás fizetési forma. Ezt a második világháború után kibontakozott fizetési módot hatásában a gyorsétteremláncok megjelenéséhez hasonlítják. (Ritzer, 1998) Az ironikus metaforával McDonaldizációnak nevezett jelenségek közös eleme, hogy magas fokon standardizált, egységes fogyasztási mintákat jelölnek ki. A fogyasztás e tömeges racionalizációja kalkulálható és előre jelezhető viselkedésmintákat és információkat eredményez. Am lehetséges mellékhatásait – így a korlátlan pénzköltés illúzióját és a takarékoskodási hajlam hanyatlását – a kritikai szociológia ugyancsak számontartja.

A magyar fogyasztóközönség körében a kétszintű bankrendszer kiépülését követő évtizedben az új pénzhatalat elterjedése még csupán a kezdeti lépéseknél tart, s nem vesztette el státusszimbólum jellegét.

1995-ben az embereknek csupán 6%-a rendelkezett bankkártyával. A bankkártya tehát kevésbé volt elterjedt, mint például a személyi számítógép (9%), s használata értelemszerűleg település- és rétegspecifikus jelenségnek bizonyult. A községekben élők 2%-a, a fővárosiak 15%-a, a vezetők és értelmiségiek egyhatoda, a munkások huszada rendelkezett bankkártyával. Figyelemre méltó ebben a tekintetben, hogy az önállóaknak is csupán tizede gyakorolta a bankkártyás pénzhatalati módot.

1997-re a bankkártyával rendelkezők aránya több mint kétszeresére nőtt, ám még így is csupán a lakosság egyhatedét érinti. A bankkártya használata életkorspecifikus jelenség. Lényegesen átlag fölötti arányban jellemzi az aktív életkorban lévőket, ezen belül is a húszéves korosztályt. Elenyésző arányban van bankkártyája ezzel szemben az ennél fiatalabbaknak és idősebbeknek. Bár a szakirodalom tanúsága szerint a pénzhatalati módok több vonatkozásában vannak jelentős különbségek a férfiak és nők szokásai között, ezek a különbségek a bankkártya használatában nem mutatkoznak meg.

A bankkártya használata ugyanakkor változatlanul igen erősen településspecifikus jelenség. Míg a fővárosiak közül minden negyedik, a községi lakosok közül minden tizennegyedik rendelkezett bankkártyával. A fővárosiak relatív előnye azonban a többi településen élőkhez képest jelentősen csökken. Míg 1995-ben a bankkártyával rendelkezők aránya Budapesten a községi népességhez képest több mint hétszeres, a városiakhoz képest közel négyszeres volt, 1997-ben a megfelelő arányok három-négyszeres, illetve másfél-kétszeres előnyt mutatnak.

A bankkártyák használata és a társadalmi háttérváltozók közötti kapcsolatok közül az egyik legerősebbnek az iskolai végzettséggel való összefüggés bizonyul. Az általános iskolai végzettségűek közül minden tizenhatodik, a felsőfokú végzettségűek közül minden harmadik él ezzel a pénzhatalati móddal. (10. táblázat) Statisztikailag a bankkártya-hatalat elterjedtsége erősebb összefüggést mutat az iskolai végzettséggel, mint a jövedelmi kvintilisekkel.

10. táblázat *Van-e bankkártyája, iskolai végzettség szerint, 1997 (%)*

Iskolai végzettség	Bankkártya			
	nincs	van	összesen	N
–8 általános	100,0	0,0	100	328
8 általános	93,9	6,1	100	809
szakmunkásképző	90,3	9,7	100	711
középfokú	74,2	25,8	100	685
felsőfokú	68,0	32,0	100	311

Az alsó három jövedelmi kvintilisbe tartozók mindegyike átlag alatt rendelkezik bankkártyával. Azonban a legalsó kvintilisben bankkártyával rendelkezők aránya jelentősen meghaladja a fölötte lévő két jövedelmi csoportét. Ez valószínűsíthetően azzal áll összefüggésben, hogy a legalsó jövedelmi ötödbe tartozók között felülreprezentáltak a munkanélküliek, s az özvegyiség, vagy más életciklus-jelenségek okán elszegényedők, akik korábbi életformájuk tartozékaként ezt a pénzhatalati módot is megőrizték. A bankkártyahasználat relatív gyakorisága csupán a negyedik kvintilisben éri el az átlagot, s a legfelső kvintilisben több mint kétszeresen meg is haladja azt.

A foglalkoztatottak közül minden negyedik rendelkezik bankkártyával, s a jelentős különbségek ebben a tekintetben a fehér- és kékgallérosok között húzódnak. Míg az adminisztratív dolgozók harmada, a vezetők kétötöde, addig a szakképzetlen dolgozók és az önállóak hatoda él ezzel a pénzhatalati móddal.

Figyelmeztető jel, hogy míg a korábbi években az önállóak az aktív népesség átlaga fölött éltek a bankkártya-használat lehetőségével, addig 1997-ben jóval az átlag alá csúsztak, mivel körükben ez a pénzhatalati mód az előző évhez képest nem bővült. Összefüggésben áll ez az egyéni vállalkozók körében tapasztalható, bankokkal szembeni averzióval. De összefüggésben áll azzal a jelenséggel is, hogy ebben a körben a készpénzhatalat és ennek kapcsán részben a rejtett gazdaságbeli tranzakciók a gazdasági aktorok átlagánál elterjedtebbek.

A munkahely jellege sok tekintetben befolyásolja a bankkártyahasználat elterjedtségét. A kártyatulajdonosok az átlagnál jóval kevésbé fordulnak elő a kislétszámú munkahelyeken.

11. táblázat *Van-e bankkártyája aszerint, hogy munkahelye külföldi tulajdonban van-e, 1997 (%)*

A munkahely hazai vagy külföldi tulajdon	Bankkártya		összesen	N
	nincs	van		
magyar tulajdon	81,8	18,2	100	702
részben magyar tulajdon	60,3	39,7	100	148
külföldi tulajdon	60,8	39,2	100	73

Ezzel függ össze, hogy a magántulajdonban lévő cégek alkalmazottai is az átlagnál kevésbé élnek e fizetési móddal. A magán- és állami tulajdon közti különbségnél azonban fontosabbnak bizonyult, hogy a munkahely magyar, vagy külföldi tulajdonban van-e: a részben, vagy egészben külföldi tulajdonú cégek alkalmazottai jóval átlag fölött rendelkeznek bankkártyával. (11. táblázat) Hasonlóan fontosnak bizonyul a munkahely ágazata is. A bankkártya használata értelemszerűleg a pénzügyek és a közszolgálat területén dolgozók körében a legelterjedtebb, az ipari dolgozók között átlagos, s a mezőgazdaságban, valamint a kereskedelemben és a szolgáltatásban dolgozók körében átlag alatti. (12. táblázat)

12. táblázat Van-e bankkártyája a munkahely ágazata szerint, 1997 (%)

A munkahely ágazata	Bankkártya			N
	nincs	van	összesen	
mezőgazdaság	95,4	4,6	100	82
ipar	73,4	26,6	100	373
közszolgalat, pénzügy	69,4	30,6	100	440
kereskedelem, szolgáltatás	80,2	19,8	100	290

A kártyatulajdonosok több mint kilenczede elsősorban a belföldi készpénzfelvétel céljára tart kártyát. Ennél jóval kisebb arányban szerepel a kártyahasználat céljai között a belföldi áruvásárlás, s ennél is sokkal kisebb arányban a külföldi készpénzfelvétel. A tulajdonképpeni hitelkártya használata és a hozzá kapcsolódó fogyasztási minták elterjedése tehát még a bankkártya tulajdonosok körén belül is csupán egy töredéket jellemez.

IRODALOM

- Czakó Ágnes–Kuczai Tibor–Lengyel György–Vajda Ágnes (1994): Vállalkozások és vállalkozók, KSH, Bp.
- Deaton, Angus (1992): Household Saving in LDCs: Credit Markets, Insurance and Welfare, in Erkki Koskela–Jouko Paunio (eds.), Savings Behavior: Theory, International Evidence and Policy Implications Blackwell, Oxford, pp. 99–119.
- Katona, George (1951): Psychological Analysis of Economic Behavior McGraw-Hill Book Company, Inc. N.Y. pp. 150–190.o.
- Koskela, Erkki–Jouko Paunio (eds.) (1992): Savings Behavior: Theory, International Evidence and Policy Implications Blackwell, Oxford.
- Lengyel György–Szép Péter–Tóth István János (1995): Megtakarítások, in: Tóth István György–Sik Endre (szerk.): Jelentés a Magyar Háztartás Panel 4. hullámának eredményeiről Bp. 83–94. o.
- Lengyel György–Tóth István János (1996): Az életszínvonalal való elégedetlenség társadalmi tényezői, Jel-Kép, 1. sz., 31–46. o.
- Ritzer, George (1998): The McDonaldization Thesis Sage, London.
- Spéder Zsolt (1995): Fogyasztási válságok a háztartások gazdálkodásában, in: Jelentés a Magyar Háztartás Panel 4. hullámának eredményeiről Bp. 65–74. o.
- Swedberg, Richard (ed.) (1993): Explorations in Economic Sociology. Russel Sage Foundation, New York.
- Szabó Andrea–Szabó László (1994): Az életszínvonalról alkotott vélemények és jövedelmek összefüggései, Szociológiai Szemle, 3. sz. 93–123. o.
- Tardos Róbert (1988): Meddig nyújtózkod(j)unk? Igényszintek és gazdasági magatartástípusok a mai magyar társadalomban. KJK, Bp.
- Tóth István György–Sik Endre (szerk.) (1995): Jelentés a Magyar Háztartás Panel 4. hullámának eredményeiről. Bp.
- Zelizer, Viviana A. (1993): Making Multiple Monies, in: Richard Swedberg (ed.): Explorations in Economic Sociology. Russel Sage Foundation, New York, pp. 193–212.